

گونه‌شناسی معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف‌النبی واعظ خرگوشی

شهلا بختیاری*

مونا امیری**

چکیده

در اوایل سده سوم هجری استقلال دلائل نگاری که به معجزات پیامبر(ص) می‌پرداخت، از سیره نگاری نشان از تحول در نگارش سیره است. این جدایی زمانی اتفاق افتاد که نیاز جامعه به دریافت و فهم معجزات پیامبر(ص) افزون‌تر شد. به عبارتی برای شاخص نشان دادن شخصیت پیامبر(ص) از دیگران، دلائل نگاری با هدف نگارش احوال پیامبر (ص) به عنوان صاحب شریعت، اخلاق و معجزات ایشان به سرعت رواج یافت. کتاب شرف‌النبی با اختصاص به معجزات پیامبر(ص) در نیمه دوم سده چهارم هجری از مهمترین آثار مدون در این حوزه است. این اثر در مقایسه با دیگر کتابهای دلائل از حجم کمتر و نظم ویژه برخوردار است. در پژوهش حاضر بوسیله منطق اکتشافی و بهره‌گیری از روش‌های کمی و با روش برداشت محتوایی از معجزات مطرح شده در کتاب خرگوشی، طیفی ترسیم می‌شود تا فرایند تمرکز و پراکندگی حاکم بر تعداد و تنوع معجزات نشان داده شود.

نتایج بررسی معجزات در کتاب خرگوشی، تمرکز روایات بر معجزات کرامتی کمالاتی را نشان می‌دهد. روایات معجزات تحدی طلبانه در پراکندگی بوده و توجه به معجزات نفرینی - مجازاتی و سپس گونه مبارزهای - تحدی طلبانه از کمترین درصد بسامد برخوردار است.

* بختیاری دانشیار گروه تاریخ دانشگاه الزهرا (نویسنده مسئول)، sh.bakhtiari@alzahra.ac.ir

** کارشناس ارشد تاریخ اسلام دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ، دانشگاه الزهرا،

Monaamiri313@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۵/۸/۹، تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۲/۱۴

کلیدواژه‌ها: معجزات‌النبی (ص)، شرف‌النبی (ص)، واعظ خرگوشی، دلایل‌نگاری، گونه‌شناسی.

۱. مقدمه

دلایل‌نگاری به عنوان شاخه‌های از سیره پیامبر (ص) از زمانی مطرح شد که جامعه به دنبال برجسته نشان دادن شخصیت پیامبر (ص)، از دیگر انسانها بود. در این شاخه از سیره‌نگاری با آوردن و ذکر معجزاتی سعی شده است با ارائه دلایلیاز جنس معجزه نبوت پیامبر اسلام (ص) اثبات شده و برتری ایشان نسبت به دیگرانسانها نشان داده شود. در واقع نویسندگان با تفکیک معجزات از سیره پیامبر (ص)، کتابهایی را به وجود آوردند که به نامهای آیات‌النبی، اثبائه‌النبوه، دلایل‌النبی و اعلام‌النبوه شناخته میشوند. معجزه‌نگاری تحت تاثیر شرایط‌عصور مختلف از قبیل گسترش فتوحات، کثرت مسلمانان، کثرت شبهات، ورود اندیشه‌های دیگر اندیش و... شکل گرفت. به نظر میرسد، نیازهایی تازه‌ای در جامعه مسلمانان ایجاد شده بود که نویسندگانی را مجاب میساخت با پرداختن صرف به معجزات پیامبر اسلام (ص) دلایلی برای حقانیت ایشان و رسالتشان ارائه دهند. هرچند پرداختن به این موضوع پژوهشی دیگر را میطلبد، اما ضرورت‌های چنین گرایشی در نویسندگان قابل درک است.

نیاز مذکور، سبب میشد تا کتابی خواسته شود که در آن احادیث و روایات وارده در مورد پیامبر (ص) جمع شود که نشانهای بر صدق نبوت ایشان باشد. روایاتی دال بر نبوت، معجزات، حقایق و ویژگیهای بعثت، صفات پیامبر (ص) و هر آنچه دال بر نبوت پیامبر (ص) پیش و در دوران بعثت باشد، در چنین مجموعه‌هایی جای می گرفت.

«معجزه به اصطلاح ادبی، اسم فاعل از اعجاز است و معنای اعجاز به فارسی ناتوان کردن و عاجز ساختن است، یعنی کسی سخنی بگوید یا عملی انجام دهد که هرکس نتواند چنان سخنی بگوید یا مثل آن را انجام دهد. از این رو، بنابر معنای لغوی میتوان امور بسیاری را یافت که از بعضی اشخاص ظاهر می شود و دیگران مانند آن را نمی توانند بیاورند (مروج الاسلام، بی تا: ۷-۹/۱)» و در اصطلاح معجزه کار خارق‌العاده‌ای است که از سوی انبیاء و اولیا خدا بر می‌آید (آذرنوش، ۱۳۹۱: ۶۶۱).» کاری که دیگران در مقابل آن ناتوانند و کسی دیگر قادر به انجام آن نیست. با این تعبیر باور بر آن است «معجزه کار خارق‌العاده ممکن و مطابق با عقل است که پیغمبر به اجازه و امر خداوند براساس علتی نامریی انجام می دهد که افراد دیگر هرچند دانشمند و متفکر هم باشند نمیتوانند آن امر را، انجام دهند (رحیمی اصفهانی،

۱: ۲۶۸/۱۳۶۲-۲۶۴) «. گاهی به جای معجزه کلمه «خرق عادت» به کار برده میشود که همان برداشت اشاعره از معنای معجزه است (شهرستانی، ۱۴۱۵: ۱۰۲/۱). در قرآن واژه معجزه و خرق عادت بکار نبوده شده است، اما واژه‌های دیگری آمده که به معنای معجزه حمل شده است مانند بینه و آیه (هاشمی، ۱۳۸۳: ۵۰۳)، خداوند عزوجل می فرماید: " قال رب اجعل لی آیه قال آیتک الا تکلم الناس ثلاثه ایام الا رمزا واذکر ربک کثیرا و سبح بالعشی والابکار " (۴۳/۳) به نظر می رسد آیت از هر دو کلمه معجزه و خرق عادت رساتر و به مقصود نزدیکتر است. معجزه اسم فاعل از اعجاز از ریشه (ع ج ز) به معنای ناتوان ساختن کسی یا چیزی است (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۵۸/۹). اعجاز و معجزه از اصطلاحات کلامی و به معنای خارق العاده همراه با تحدی و مبارزه طلبی و سالم از معارضه است که خداوند آن را به دست پیامبر (ص) پدید آورد تا نشان راستی رسالت وی باشد (فخر رازی، ۱۴۱۱: ۴۸۹). معجزه گرچه تصرف ماوراء طبیعت در عالم طبیعت و ماده است اما مبطل ضرورت‌های عقلی و خارج از نظام قانونمند علیت نیست (علامه حلی، ۱۴۲۴: ۲۷۵). از آنجا که پیامبران با آوردن معجزه، عجز دیگران را نشان میدهند، اطلاق معجزه بر فعل پیامبران به معنای عملی است که با آن ضعف و ناتوانی دیگران آشکار میشود. بنابراین در این نوشتار مقصود از معجزه معنای لغوی آن نیست، بلکه منظور فعلی منسوب به پیامبر (ص) و یا صادر شده از جانب ایشان است که مردم از انجام آن عاجز و ناتوان می باشند.

۲. معرفی اثر

کتاب شرف النبی به نام‌های گوناگونی از جمله سیر المصطفی، دلائل النبوه و شرف المصطفی نامیده شده است. این اثر در سده چهارم تألیف و به شکل جامعی به معجزات پیامبر (ص) پرداخته است. شرف النبی دارای پنجاه و هفت باب است که مطالب از نور پیامبر (ص) پیش از تشکیل نطفه ایشان آغاز شده (خرگوشی، ۱۳۶۱: ۲۲) و با ذکر شفاعت پیامبر (ص) از مسلمانان و فضیلت صلوات بر ایشان پایان میابد (همان، ۵۳۱). این اثر معجزات پیامبر (ص) را مجزا از سیره نگاری آورده است. بابتی به نام "معجزات و کرامات نبی" به گردآوری روایات مربوط به معجزات پیامبر (ص) پرداخته است. در این باب هیچ تقسیم بندی بر روی معجزات پیامبر (ص) چه از نظر وضعیت زمانی، محتوایی و یا از نظر موقعیت مکانی، دیده نمی شود.

متن عربی این کتاب با عنوان شرف المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم در شش مجلد با تحقیق و شرح ابوعاصم نبیل بن هاشم غمری آل باعلوی در سال ۱۴۲۴ق توسط دارالبشائر الاسلامیه چاپ شده است.

سالها پیش، فارسی شده کهن آن از نجم الدین محمود راوندی (زنده در ۵۷۷-۵۸۵) در نسخه‌های مختلف برجای مانده و به کوشش محمد روشن در سال ۱۳۶۱ با عنوان شرف النبی صلی الله علیه و آله و سلم چاپ شده است. حجم کتاب در حدود ۷۳۰ صفحه و دارای فهرس متعدد است. نام دیگر کتاب شرف النبی صلی الله علیه و آله و سلم، دلائل النبوه است.

اغلب کتابهایی که به معجزات پیامبر (ص) پرداخته‌اند، دسته بندی‌هایی انجام داده‌اند. بیشتر این کتاب‌ها به مدل تقسیم بندی معجزات از حیث ترتیب زمانی پرداخته‌اند. درصد کمی نیز از مدل محتوایی در تقسیم بندی استفاده نموده‌اند. از مدل تقسیم معجزات براساس وضعیت مکانی نمونه‌های به دست نیامده است.

۳. اهداف و روش تحقیق

هدف پژوهش حاضر نوع شناسی معجزات و دسته بندی آنها براساس مفاهیم محتوایی است. کوشش شده است با برداشت از محتوایی از متن معجزات، طیفی ترسیم شود که منطق و فرایند حداقلی و حداکثری حاکم بر تعداد هر نوع از معجزات در کتاب شرف النبی را بررسی کند. مطالعه محتوایی معجزات در این کتاب طیفی را ارائه می‌دهد که میزان پراکندگی و تمرکز هر یک از دسته بندی‌های معجزات پیامبر (ص) و منطق حاکم بر تعداد فراوانی آنها را بتوان ارائه کرد. به عنوان مثال این اثر ۱۰۲ روایت از معجزات پیامبر (ص) را آورده است. البته از این ۱۰۲ روایت، چند نمونه به شکل تکراری با روایان معتد ذکر کرده است، در واقع یک معجزه از معجزات پیامبر (ص)، محسوب می‌شود؛ اما با هفت روایت را از روایان نقل شده است (خرگوشی، ۱۳۶۱: ۳۰۴). در کل هر چند تعداد معجزات در این اثر ۱۰۲ عدد است اما با تعدد روایات برخی گونه‌ها، تعداد کل معجزات به ۱۲۰ روایت از معجزات می‌رسد. با توجه به مقصود این پژوهش در نوع شناسی معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف النبی خرگوشی، روایات تکراری با موضوع همسان حذف می‌شود. به طور کلی هدف پاسخی است به اینکه معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف‌النبی به چند دسته قابل تقسیم بندی است و وزنه کدام دسته سنگین‌تر است؟

۴. پیشینه موضوع

آثاری را که در حوزه دلایل نگاری نگاشته شده‌اند، میتوان به چند دسته تقسیم کرد:

دسته نخست: آثاری که به دلایل و معجزات پرداخته اند؛ مثال:

مقاله "نگاهی به کتابهای دلایل در سیره نبوی"، این تحقیق به ذکر نام ۴۱ اثر درباره معجزات که اصولاً با نام دلایل یاد میشوند، تنها به نقد تعدادی از مهمترین آثار مثل دلایل النبوه از بیهقی و اعلام النبوه از ماوردی و ... پرداخته است. این مقاله فاقد بحث محتوایی و تنها به معرفی این آثار پرداخته است (خانجانی، ۱۳۸۵: ۱۱ / ۱۳۱-۱۵۶). مقاله "زمینه ها و علل شکل گیری کتب دلایل" تفاوت چندانی با مقاله قبلی ندارد تنها چند علت کوتاه برنگارش دلایل آورده است (حسینی قمصری و بهرامیان، ۱۳۹۲: ۱ / ۳۵-۵۶). مقاله "الدراسات التاريخية والحضارية: دلایل النبویه إلى الأحداث المستقبلية" توجه این اثر به معجزات پیامبر (ص) است نه معجزه نگاری. مولف اخباری که پیامبر (ص) از آینده جامعه اسلامی داده بود را به سه دوره زمانی تقسیم نموده و در هر دوره پیشگوییهای را پیامبر (ص) را می آورد که صدق آن اثبات شده است (ساعاتی فوزی، ۱۴۲۵: ۳۱ / ۳۴۷-۳۹۰).

"دلایل النبوة" در نقد کتاب دلایل النبوه اصفهانی (م ۴۱۰) نگاشته شده است و هیچ باب جدیدی را در حوزه دلایل نگاری باز ننموده است (بهجه البیطار، ۱۳۷۵: ۴ / ۶۴۰-۶۴۲).

دسته دوم: آثاری که به طور اختصاصی به کتاب شرف النبی یا مورخ آن پرداخته اند؛ مقاله "ابوسعید خرگوشی نیشابوری" درباره چاپ، نگارش و فصل بندی کتاب شرف النبی و جمع آوری و تدوین آن سخن رانده است (طاهری عراقی، ۱۳۷۷: ۳ / ۳۳-۴۵). "کتابشناسی گزیده توصیفی تاریخ و تمدن ملل اسلامی" که در معرفی کتابها، کتاب خرگوشی را برای آشنایی مخاطبان با سیره پیامبر (ص) معرفی کرده است (روغنی، ۱۳۸۲: ۹۱) و "مناهل الشفا و مناهل الصفا بتحقیق کتاب شرف المصطفی" به زبان عربی که به معرفی همراه با نقد کتاب ابوسعید پرداخته است (خرگوشی، ۱۴۲۴: ۸۳). مقاله "خرگوشی" اثر فواد سزگین که اطلاعات کاملی از زندگی علمی ابوسعید واعظ خرگوشی در اختیار قرار میدهد (سزگین، ۱۳۸۳: ۸۵ / ۱۵-۳۰). آنچه در مقدمه کتاب شرف النبی از محمد روشن آمده است نیز از این دست است (خرگوشی، ۱۳۶۱: مقدمه، ۱۷).

در اغلب نوشته‌های فوق، شیوه کار به شکل معرفی اجمالی و در مواردی بیان مطالب انتقادی است. این روش با شیوه پژوهش حاضر یعنی بررسی آماری معجزات پیامبر (ص)

در کتاب شرف‌النبی و گونه‌شناسی آنها، متفاوت است. لذا از این منظر کمتر به معجزات پیامبر (ص) نگریسته شده است.

۵. واعظ خرگوشی و کتاب شرف‌النبی

ابوسعید عبد الملک بن محمد بن ابراهیم خرگوشی (م ۴۰۷) زاهد واعظ منسوب به محله خرگوش، کوچه بزرگی در نیشابور از علما و محدثان برجسته نیمه پایانی سده چهارم هجری است. شرحی از احوال و مشایخ او را سمعانی آورده و تنها اشاره کرده که در علوم شریعت و دلائل النبوه و سیر العباد و الزهاد آثاری تألیف کرده که نسخه‌های آن به اطراف اکناف بلاد رفته است (سمعانی، ۱۳۸۲ه: ۲/ ۳۵۰-۳۵۱).

وی از مشایخ بیهقی صاحب دلائل النبوه است. خرگوشی به عراق و حجاز و دیار مصر سفر نموده و با علما و استادان زیادی در ارتباط بوده است. وی پس از زیارت خانه خدا به نیشابور بازگشت و در آنجا بیمارستانی ساخت و جمعی از اصحاب خود را به طبابت و پرستاری در آن بیمارستان گماشت (خرگوشی، ۱۳۶۱: ۱۸). کتابی که از وی برجای مانده کتاب شرف‌النبی صلی الله علیه و آله و سلم است. امین الاسلام طبرسی در سده ششم از کتاب شرف‌المصطفی نقلهایی آورده است (جعفریان، ۱۳۸۳: ۶۴). اشاره شد کتاب در پنجاه و هفت باب تنظیم شده و حاوی اخبار مربوط به معجزات پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و سیره نبوی است.

این کتاب را به آن سبب میتوان در ردیف کتابهای «دلائل» دانست که به بحث شمائل، اخلاق پیامبر (ص)، مزاحها، نامها، شرفهای پیامبر (ص) در قرآن و پس از آن انساب، اقوام و دلائل نبوت آن حضرت در ابتدا پرداخته است. وی سپس مباحث سیره را آورده است. مؤلف در آغاز هر باب، سندی را آورده که مشتمل بر مطالب آن فصل است. در بین ابواب، روایات بدون سند با تعبیر «آورده‌اند» و یا تنها با یاد از نام راوی صحابی مانند «ابن مسعود عن النبی» آورده می‌شود (همان). یکی از ویژگی‌های این کتاب آن است که در حوزه دلائل نگاری در سده چهارم به فضیلت صلوات بر پیامبر (ص) و زیارت ایشان و شفاعت از طرف ایشان اشاره نموده است (خرگوشی، ۱۳۶۱: ۵۲۹-۵۳۳)، این در حالی است که دیگر کتاب‌های سیره و دلائل تا عصر وی به این موضوع نپرداخته‌اند.

با وجود آن که مؤلف خود را مسلمانی شافعی مذهب توصیف میکند، اما در این اثر ارادتی تام و تمام به خاندان عصمت و طهارت ابراز داشته است و از دوستی خالصانه خاندان پیامبر (ص) ذره‌ای فروگذار نکرده است (همان، ۲۳).

باب بیست و ہفتم، این کتاب در ذکر فضیلت اہل البیت (علیہم السلام) و از بابہای پر برگ آن است. علاوہ بر آن، مطالبی کہ در باب چہل و ششم آنچه آمدہ است «در خانہ فاطمہ (رضی اللہ عنہا)» نیز کم از باب پیشین نیست (ہمان، ۲۶).

کتاب شرف النبی بابی جداگانہ را بہ معجزات پیامبر(ص) اختصاص دادہ است. این اثر در واقع کار جدیدی، در حوزہ سیرہ نگاری پیامبر(ص) تا آن زمان محسوب میشدہ است. زیرا پیش از آن ضمن مطالب سیرہ بہ معجزات ایشان اشارہ میشد، اما این کتاب بابی جداگانہ بہ معجزات پیامبر(ص) اختصاص دارد و ہرآنچہ مربوط بہ معجزات ایشان میشود را در این باب آورده است.

معجزات پیامبر(ص) دارای یک منشاء و منبع واحدی است، اما در جنس و محتوا تفاوتہایی باہم دارند. نوع شناسی در حوزہ معجزات پیامبر(ص) در واقع همان تشخیص تفاوتہای معجزات است. این تفاوت ہا ممکن است از نظر محتوایی و یا از نظر سبب و مصدر وقوع معجزات باشد. بہ ہر حال تقسیم بندی معجزات بنا بر ملاک ہای مختلف از جملہ زمان، مکان، جنس، سبب وقوع معجزات و محتوا در حوزہ نوع شناسی قرار می گیرد.

۶. گونه‌های معجزات پیامبر(ص) در کتاب خرگوشی از حیث مطالب

روشن است کہ ہر خبری دارای ظاہر و باطنی است. محتوا در واقع مربوط بہ همان بخش باطنی متن و خیر است. ہر معجزہ از لحاظ کاربرد دال بر ہدف خاصی است کہ از متن آن قابل برداشت است و این ہدف کاربرد آن معجزہ را روشن میکند. گاہ ممکن است مصدر صدور معجزہ شخص پیامبر(ص) نباشد، بلکہ افرادی باشند کہ با پیامبر(ص) در ارتباط بودہاند و یا از جانب خداوند معجزہایی را صادر کردہاند کہ در این صورت بہ آن معجزہ گفته نمیشود، بلکہ بہ آن کرامت میگویند؛ زیرا از جانب پیامبر(ص) صادر نشدہ است. امام فخر رازی سہ تفاوت بین معجزہ و کرامت قائل است: ۱- معجزہ بر وفق دعوی ظاہر میشود ولی در کرامت دعوی نیست ۲- اگر در ظہور کرامت دعوی باشد، دعوی ولایت است نہ نبوت ۳- در کرامت اولیاء را حق میدانند و تفاوت آن را با معجزہ در ہمراہ نبودن آن با دعوی نبوت میدانند (تفتازانی، ۱۴۰۷: ۱۶۲-۱۶۶). با توجہ بہ تفاوت معجزہ با کرامت، اغلب کتابہای دلائل بخشی را بہ عنوان پیشگویہای علما و کاهنان در مورد ظہور پیامبر اسلام(ص) آورده و بہ عنوان معجزات پیامبر(ص) از آنها یاد کردہاند. این در حالی است

که این گونه پیشگوییها از جانب رسول خدا(ص) نبوده و از جانب کاهنان و یا علمای اهل کتاب مطرح میشده است. بنابراین چون فعل و یا قولی نیست که از جانب پیامبر(ص) آورده شده باشد، نمیتوان آن را از معجزات نبی اسلام (ص) محسوب کرد. هرچند که بسیاری از کتب دلائل این بخش را در میان معجزات پیامبر(ص) آورده‌اند.

نگارش معجزات پیامبر (ص) از زمان نگارش سیره آغاز شد و جدای از سیره پیامبر (ص) رنگی نداشت تا آنکه در سده سوم بنا بر اقتضائات زمانی، دلائل نگاری آغاز شد. در ابتدا دلائل نگاری ها برای اثبات رسالت پیامبر(ص) به نگارش معجزات ایشان از قبیل شق القمر، معراج النبى، قرآن کریم روی نمود، اما بتدریج دلائل نگاری تبدیل به مکتبی در سیره نگاری شد و مورخان به جمع آوری معجزات پیامبر (ص) پیش از تولد تا رحلت ایشان پرداختند. میتوان فرض کرد که این امر تبدیل به مکتبی مستقل شده باشد که در سده ششم به اوج خود رسید و در کتاب دلائل النبوه بیهقی متبلور شد. کتاب دلائل النبوه بیهقی را میتوان همانند دایره المعارف بزرگی در نگارش معجزات پیامبر(ص) دانست. هرچند کتاب شرف‌النبی خرگوشی از جامعیت دلائل بیهقی برخوردار نیست، اما در این کتاب معجزاتی از پیامبر(ص) آورده شده است که پیش از آن ذکر نشده بود و برای نخستین بار در این کتاب جمع آوری شده‌اند. بنابر بررسیهای انجام شده در کتابهای دلائل و سیره، معجزات را میتوان با در نظر گرفتن شاخصی مشترک به ۶ گروه تقسیم نمود. که ویژگی های هر گروه، آن را از گروه دیگر مجزا میسازد.

۱.۶ معجزات کرامتی - کمالاتی

آن دسته از معجزاتی که به اراده خداوند بدون خواسته پیامبر(ص) در شرایطی خاص شکل میگیرد و برای افزایش کمال و کرامت پیامبر(ص) بوده است. تعداد این دسته از معجزات در کتابهای دلائل زیاد است، زیرا این دسته معجزات شخصیت پیامبر(ص) را از انسان های دیگر متمایز مینماید. این گونه معجزات به عنوان "شرفهای نبی" در برخی از کتاب های دلائل آمد است و شاخصه مشترک آن "دست نداشتن پیامبر(ص) در رخداد چنین معجزاتی" است. در واقع آنها به قصد و نیت پیامبر(ص) شکل نگرفته‌اند، بلکه اغلب به دوران پیش از بعثت ایشان باز میگردد. ۵۶ روایات در کتاب شرف‌النبی به این گروه اختصاص دارد. نمونه های آن: سرشته شدن گل آدم(ع) با نور پیامبر(ص) (خرگوشی، ۱۳۶۱: ۱۹)، وجود نوری در چهره عبدالمطلب که به واسطه آن لشکر ابرهه

شکست خورد (همان، ۲۲) نوری که به سبب پیامبر(ص) در پیشانی عبدالله ظاهر شد (همانجا)، نوری که به سبب نطفه پیامبر(ص) در آمنه نمایان بود (همان، ۲۶-۲۷)، همه علاماتی که زمان به دنیا آمدن پیامبر ظاهر شدند؛ از قبیل بیرون آمدن نور همزمان با تولد نبی(ص) که در آن شرق و غرب دیده شد، اختلاف مرغان بر سر شیر دادن پیامبر(ص)، پراکنده شدن بوی خوش از ایشان در فضای خانه، درد نداشتن آمنه در هنگام تولد ایشان (همان، ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ و ۳۱ و ۳۳)، نشانههایی که زمان تولد ایشان در کعبه رخ داد (همان، ۳۱-۳۳)، برکتی که به سبب حضور پیامبر(ص) برای پر شیر شدن حلیمه و الاغ نحیفش ایجاد شد (همان، ۳۴-۳۸ و ۳۹ و ۴۰)، ماجرای گم شدن ایشان در کودکی که هاتقی ندا سر داد که ایشان در تهامه که شجره یمن است حضور دارد و عبدالمطلب به دنبال او رفت (همان، ۴۳-۴۵)، سایه افکندن ابرها بالای سر ایشان در سفر او به شام (همان، ۴۵-۴۶ و ۴۷-۴۸)، دیده شدن دو فرشته بالای سر پیامبر(ص) توسط خدیجه(س) (همان، ۴۹) سلام دادن سنگ و کلوخ بر پیامبر(ص) (همان، ۵۲ و ۱۵۳)، سلام کردن و سخن گفتن کوه به ایشان (همان، ۵۳)، ندایی که پیامبر(ص) زمان نزدیک شدن به بتان شنید (همان، ۵۵) گوش فرا دادن سنگ به دستور نبی(ص) و آمدن نزدیک ایشان (همان، ۱۲۴)، کشف ماهی که نام پیامبر(ص) در آن حک بود، معراج النبی(ص) (همان، ۱۲۷ و ۱۵۳ و ۳۰۸ و ۳۰۹ و ۳۱۰)، باز شدن کوه جلوی راه پیامبر(ص) برای عبور ایشان از آنجا (همان، ۱۲۷) ناله سر دادن ستونی که پیامبر(ص) هنگام خطبه مدتی بر آن تکیه میداد و با ساخته شدن منبر آن ستون ناله سر میداد (همان، ۱۵۶)، سخن گفتن حیوانات با پیامبر(ص) از جمله سوسمار (همان، ۱۶۴)، گرگ (همان، ۱۵۶)، شتر (همان، ۱۲۸ و ۱۳۰ و ۱۶۴ و ۱۶۵ و ۱۷۸) و الاغی که در جنگ خیبر نصیب پیامبر(ص) شد (همان، ۱۶۶)، آمدن درخت نزد نبی(ص) و اطاعت از امر ایشان (همان، ۱۵۶)، ماجرای شکافته شدن درخت برای پیامبر(ص) که سدره البنی نام گرفت (همان)، آمدن دو درخت خرما نزدیک هم به دستور پیامبر(ص) (همان، ۱۵۷)، نشانههایی که پیامبر(ص) بر روی گوسفندان قبیله عبدالقیس نهاد و تا سده ها این نشانه باقی ماند (همان، ۱۵۹)، مهر نبوت پیامبر(ص) بین دو کتف ایشان (همان، ۱۶۲)، گریه و ناله ستون مسجد نبی از فراق ایشان (همان، ۱۵۶)، تسبیح سنگ ریزه در دستان ایشان (همان، ۱۶۹)، تکان خوردن کوه و ثابت شدنش به امر ایشان، (همان) خشک نشدن نهالی که به دست ایشان کاشته شد (همان، ۱۶۱) آمین گفتن در و دیوار پس شنیدن دعای نبی(ص) (همان، ۱۸۰).

در محاسبه این نوع از معجزات پیامبر (ص) باید اشاره نمود که ۵۶ مورد از معجزات پیامبر (ص) از ۱۲۰ معجزه پیامبر (ص) در این کتاب، متعلق به این گروه است که البته از این ۵۶ مورد ۱۴ روایات به شکل تکراری با روایان مختلف بیان شده است. این ۱۴ روایات از قرار زیر است: ۱- سه مورد تکراری اختصاص به معجزات پیامبر (ص) در هنگام تولد دارد که مادر ایشان در هنگام تولد آن نشانه‌ها را دیده است و از طریق سه سند متفاوت این روایت یکسان بیان شده است (همان، ۳۰-۳۱). ۲- یک مورد تکراری متعلق به نشانه و معجزاتی است که به برکت وجود پیامبر (ص) برای حلیمه ظاهر شده است (همان، ۳۸ و ۴۰). ۳- دو مورد دیگر متعلق به معجزه ایست که در سفر پیامبر (ص) به شام برایشان ایجاد شد؛ مانند سایه افکندن ابرها بالای سر ایشان و کسب سود زیاد در این سفر تجاری. (همان، ۴۵-۴۶ و ۴۸ و ۱۶۰). ۴- دو مورد از این گروه معجزات به سلام دادن سنگ و درخت به پیامبر (ص) (همان، ۵۳-۱۵۳) اختصاص دارد که به شکل تکراری با تعدد روایان مطرح شده است. ۵- یک مورد از روایات تکراری با روایان مختلف به سخن گفتن شتری با پیامبر (ص) اختصاص دارد که از ترس صاحبش به پیامبر (ص) پناه آورده بود (همان، ۱۲۸-۱۳۰ و ۱۶۴-۱۶۵ و ۱۷۸). ۶- پنج مورد از روایات تکرار شده به ماجرای معراج پیامبر (ص) برمیگردد (همان، ۱۲۷ و ۱۵۳ و ۳۰۸ و ۳۰۹ و ۳۱۰). بنابراین بدون در نظر گرفتن روایات تکراری، این گروه از معجزات حدود ۴۱.۱۸٪ از کل معجزات را به خود اختصاص داده است.

۲.۶ معجزات دعایی - پاداشی

معجزاتی از پیامبر (ص) که جنبه دعایی و پاداشی دارد و شامل معجزاتی میشود که به سبب دعای ایشان، بر امری بوده و یا حاصل امری که به سبب برکت حضور ایشان رخ داده است، شاخص این گروه معمولاً عباراتی از قبیل استجابت دعا و یا "الله يعطيك الخير" می باشد که از سوی پیامبر برای شخصی صادر میشده است. ۲۴ روایت غیر تکراری در کتاب شرف‌النبی به این گروه اختصاص دارد، از قبیل: فقیه شدن ابن عباس به واسطه آب دهانی که پیامبر (ص) بر دهان ایشان ریخت، (همان، ۷۷) باریدن باران به دعای پیامبر (ص) (همان، ۱۵۹)، پر شدن شیر در پستان گوسفند ام‌معبد (همان، ۱۲۷ و ۱۵۰-۱۵۱)، زیاد شدن آب چشمهایی در تبوک (همان، ۱۵۸)، شفای بیماران (همان، ۱۲۹ و ۱۵۹) شفای فردی که مبتلا به برص بود (همان، ۱۲۹) و شفای کودکی که کور بود (همان)، پر برکت شدن غذایی که

برای پیامبر (ص) تهیه میشد (همان، ۱۵۵ و ۱۵۷-۱۵۸). زیاد شدن آب چشمه در حدیبیه به واسطه تیر پیامبر (ص) که اصحاب را سیراب نمود (همان، ۱۵۸)، شیرین شدن آب شوری در چاه به واسطه آب دهان نبی در آن چاه (همان، ۱۵۸-۱۵۹)، فوران آب از انگلستان نبی که هزار مرد را سیراب نمود (همان، ۱۲۶ و ۱۵۸)، زیاد شدن طلایی که برای آزادی سلمان فارسی پرداختند به سبب برکت ایشان (همان، ۱۶۱) غالب شدن تشنگی بر پیامبر (ص) و خوردن آب از مشک غلامی سیاه که توسط دعای نبی (ص) سپید گشت (همان، ۱۶۷)، برکت و ازدیاد خرما در جنگ خندق (همان، ۱۸۱)، پیروزی محمد مسلمه در جنگ به سبب دعای خیر نبی (ص) برای او (همان، ۱۷۱)، دعای پیامبر (ص) برای زنی که مشک او پر از انگبین شد (همان، ۱۶۹ و ۱۸۱)، زیاد شدن آب در سرزمین مشفق و سرسبزی و آبادانی آنجا به واسطه دعای ایشان، (همان، ۱۷۲) دعای پیامبر (ص) برای تبدیل شدن چوب به شمشیر، برای عکاشه بن محصن (همان، ۱۸۱).

در محاسبه، تعداد معجزات این گونه از ۱۲۰ روایت ۲۶ مورد آن اختصاص به معجزات از جنس دعایی - پاداشی دارند و از این ۲۶ مورد دو مورد به شکل تکراری با روایان مختلف بیان شده است که آن دو مورد:

۱- بیرون آمدن آب از انگلستان پیامبر (ص) در حدیبیه (همان، ۱۸۴) ۲- پر شیر شدن پستان گوسفند ام معبد به برکت دست پیامبر که بر آن گوسفند کشید (همان، ۱۵۰-۱۵۱). بنابراین معجزات دعایی - پاداشی بدون در نظر گرفتن تعدد روایان حدود ۲۳.۵۳٪ درصد از کل معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف النبی خرگوشی را به خود اختصاص داده است.

۳.۶ معجزات علم غیبی

معجزاتی که از نوع آگاهی از اخبار غیبی و پیشگویی از اموری است که یا متعلق به آینده است و یا متعلق به گذشته بوده‌اند. در واقع هر امری که در آینده صدق آن معلوم میشود و درک این امور برای افراد معمولی غیر ممکن است. شاخص مشترک این گروه نیز "جعل الله لك أن تكون علی علم" است و یا این که از زبان خود پیامبر (ص) "الخبرنی من الغیب" میباشد. ۱۳ نمونه از روایات معجزات در کتاب شرف النبی متعلق به این گروه است. مانند: گم شدن شتر ایشان و آگاهی از محل گم شدنش (همان، ۱۶۰)، آگاهی از سحر شدنش توسط فردی یهودی (همان، ۱۶۱)، خبر دادن پیامبر (ص) از مرگ عمار (همان، ۱۶۹)،

پیشگویی از جنگ امام علی (ع) با طلحه و زبیر (همان)، آگاهی از مشخصات اکیدر بن عبدالملک (همان، ۱۷۲)، آگاهی از زنی که حامل نامهایی برای جاسوسی حمله مسلمانان به مکه بود (همان، ۱۷۱)، پیشگویی از فوت زینب یکی از همسران خود پیامبر (ص) (همان، ۱۷۳)، آگاهی نبی (ص) از جهنمی بودن قرمان پیش از خودکشی او (همان، ۱۸۰-۱۸۱)، پیشگویی از مرگ خسرو پرویز (همان، ۱۶۸) و آگاهی از اموری که در حال وقوع است اما فرسنگها با او فاصله داشت (همان، ۱۶۰)، پیشگویی از خلافت عثمان (همان، ۱۶۹)، آگاهی از پیروزی زبیر (همان، ۱۷۱) و آگاهی از آمدن ابوحنیمه به تبوک (همان، ۱۷۳).

محاسبه این گرنه معجزات به قرار زیر است که از ۱۲۰ مورد کل معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف‌النبی، ۱۳ مورد به گروه علم غیبی اختصاص دارد که بدون تکرار آمده است. این گروه از معجزات حدود ۱۲.۷۴٪ از کل معجزات در این کتاب را به خود اختصاص داده است.

۴.۶ معجزات حفاظتی

آن دسته از معجزات را شامل میشود که برای حفظ جان ایشان در برابر جن و انس و حیوانات از جانب پروردگار رخ داده‌اند، شاخص مشترک این گروه جملات یا عبارتی نظیر: "الله یحفظکم" است. نمونه از آن: ماجرای شق الصدر (همان، ۴۰ و ۴۱ و ۴۲)، ندایی که از پیامبر خواست تا پیش از بعثت، جامه خود را که برای ساختن کعبه بالا زده بود بیاندازد (همان، ۵۶)، تار عنکبوتی که برای حفظ جان ایشان در در غار بسته شد (همان، ۱۵۴)، اژدها دیده شدن نبی در برابر چشم ابوجهل (همان)، حفاظت خدا از پیامبر (ص) در برابر حيله ابوجهل (همان، ۱۵۴-۱۵۵ و ۱۷۷)، بلایی که بر سر اسب سراقه (همان، ۱۵۳-۱۵۴) سخن گفتن بره زهر آلود با پیامبر (ص) (همان، ۷۱ و ۱۵۷) حفاظت جبریل از پیامبر (ص) در برابر شعله های آتش (همان، ۵۶)، پنهان شدن پیامبر (ص) از چشم دشمنانی مانند عامر بن طفیل، قریشیان و بنی نضیر (همان، ۱۷۶-۱۷۷)، پیروزی پیامبر (ص) در بدر (همان، ۱۵۹)، پاشیدن خاک بر دشمنان و پنهان ماندن از چشم دشمنان به هنگام هجرت (همان، ۱۷۴ و ۱۷۵-۱۷۶)، پنهان ماندن پیامبر (ص) از چشمان زن ابولهب (همان، ۱۷۴)، ماری که در کفش نبی (ص) بود و کلاغی برای حفظ جان ایشان آن کفش را ربود (همان).

از مجموع ۱۸ مورد معجزات این دسته، یک مورد به معجزات حفاظتی تعلق دارد. دو روایت نیز به شکل تکراری بیان شده است. ماجرای شق الصدر (همان، ۴۰ و ۴۱ و ۴۲) و سخن گفتن بره زهر آلود با پیامبر (ص) (همان، ۷۱ و ۱۵۷) می باشد. بنابراین ۱۵.۶۹٪ از معجزات در کتاب شرف النبی به این گروه اختصاص دارد.

۵.۶ معجزات مبارزهایی - تحدی طلبانه:

آن دسته از معجزاتی را شامل میشود که ایشان برای اثبات نبوت خود، از سوی خدا اجرا میکردند. این گونه معجزات زمانی شکل میگرفت که شخصی از پیامبر معجزههایی را طلب و بعد آن را رد مینمود. در این اثر سه نوع از معجزات تحدی طلبانه قابل شناسایی است. قرآن و شق القمر (همان، ۱۶۰) و دیگری زمانی است که مردی از بنی هاشم به نام رکانه از شجاع ترین و قوی ترین مردان آن زمان و نیز از پیامبر خواست تا با او کشتی بگیرد و پیامبر نیز پذیرفت و سه مرتبه او را زمین زد. سپس از او خواست نشانهایی را بیاورد که کسی نتواند مانند آن را بیاورد، پیامبر (ص) درختی را خواند و درخت نزد او آمد در حالی که زمین را کنده بود سپس از درخت خواست تا سر جای خود بازگردد (همان، ۱۷۸-۱۷۹). در محاسبه، از ۱۲۰ مورد کل معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف النبی، سه مورد به گونه مبارزهایی - تحدی طلبانه اختصاص دارد که بدون تکرار آمدهاند. این گروه از معجزات حدود ۲.۹۴٪ از کل معجزات را بدون در نظر گرفتن تعدد روایان به خود اختصاص داده است.

۶.۶ معجزات نفرینی - مجازاتی

این دسته شامل معجزاتی است که به سبب نفرین ایشان و برای مجازات افرادی از سوی پیامبر (ص) صادر میشد، شاخص این گروه که آنها را از دیگر گونهها متمایز میکند عبارت "لعنة علیکم" و یا بلایی است که به سبب دعای پیامبر (ص) برای شخصی اتفاق میافتاد. نمونههایی از قبیل: نفرین در حق سراقه که به تعقیب پیامبر (ص) آمده بود و با اسب بر زمین خورد (همان، ۱۵۳-۱۵۴)، نفرین پیامبر (ص) در حق کسانی که در احد دندانهای ایشان را شکستند (همان، ۱۶۶)، نفرین پیامبر (ص) بر ابی بن خلف که او در روز احد به واسطه زخمی که نبی (ص) بر او زد مرد (همان، ۱۷۰)، نفرین پیامبر (ص) در حق عتبه پسر ابو

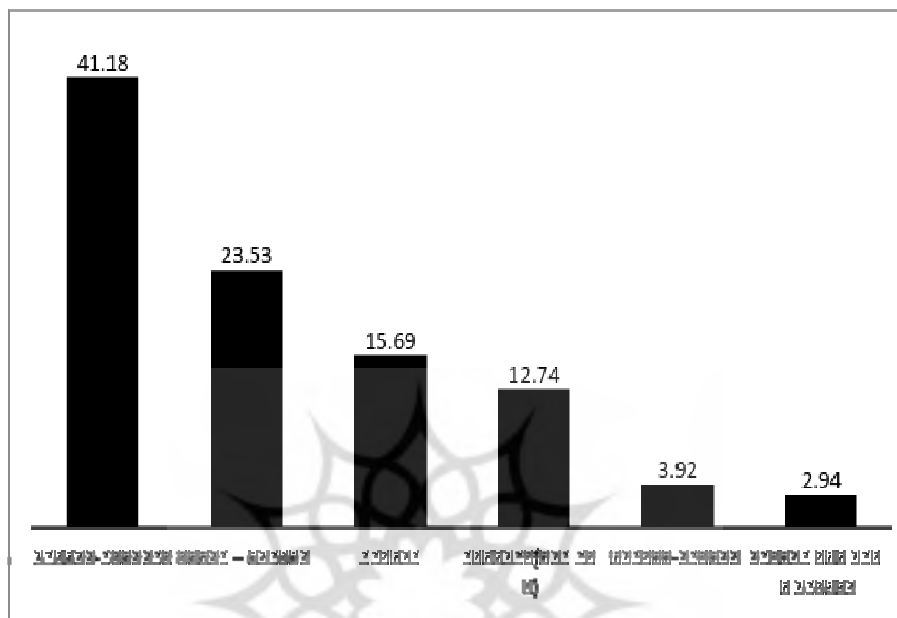
لهب که سگان بر او مسلط شدند(همان، ۱۷۱). کل روایات مخصوص به این نوع معجزات چهار عدد است که حدود ۳.۹۲٪ از کل معجزات پیامبر(ص) در این کتاب را به خود اختصاص داده است.

۷. نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی معجزات از حیث محتوایی در کتاب شرف‌النبی: با استخراج معجزات پیامبر(ص) از کتاب شرف‌النبی و اکتشاف گونه‌های مختلف آن، همچنان که ملاحظه میشود هریک از معجزات پیامبر(ص) در گروهی خاص قرار میگیرند. با در نظر گرفتن تعداد کل معجزات ذکر شده در این کتاب و سپس با بررسی تعداد هر دسته از معجزات تمرکز و پراکندگی معجزات در قالب گونه‌های متعدد، روشن میشود. در واقع میتوان براساس اطلاعاتی که پیش از این بیان شد جدولی را ارائه داد که در آن آمار و ارقام هریک از گروه‌های معجزات به خوبی نمایان است:

جدول فراوانی گونه‌های معجزات در کتاب شرف‌النبی

درصد	تعداد	نوع
۴۱.۱۸	۴۲	کرامتی-کمالاتی
۲۳.۵۳	۲۴	دعایی - پاداشی
۱۲.۷۴	۱۳	علم غیبی
۱۵.۶۹	۱۶	حفاظتی
۲.۹۴	۳	مبارزه ایی - توحیدی طلبانه
۳.۹۲	۴	نفرینی-مجازات
۱۰۰	۱۰۲	جمع کل

نمودار ستونی گونه‌های معجزات در کتاب شرف النبی

طبق نمودار فوق بیشترین فراوانی بر معجزات کرامتی - کمالاتی، و کمترین بر معجزات تحدی طلبانه است.

بررسی نوع شناسانه معجزات پیامبر (ص) در کتاب شرف النبی خرگوشی طیفی را نشان می‌دهد که با دریافت از محتوای هر یک از معجزات به وسیله شاخصهایی که از متن برداشت شده‌اند، میتوان طیفی از "معجزات" را ترسیم نمود که در درون خود در برگیرنده انواع معجزات از قبیل کرامتی - کمالاتی، دعایی - پاداشی، علم غیبی، حفاظتی، مبارزهای - تحدی طلبانه و نفرینی است. این طیف نشانگر میزان فراوانی هر یک از گروه معجزات پیامبر (ص) را در این کتاب است. از مطالعه گونه‌ها استنباط میشود که تمرکز معجزه نگاری در کتاب شرف النبی بر روی گونه معجزات کرامتی - کمالاتی است که با ۴۱.۱۸٪ از کل روایات، بالاترین درصد را به خود اختصاص داده است. ترتیب چیدمان و درصد جدول فراوانی نیز پس از معجزات مذکور، گونه‌های معجزات دعایی - پاداشی، حفاظتی و علم غیبی در مراتب بعدی نشان میدهند. توجه به معجزات نفرینی - مجازاتی و معجزات مبارزهای - تحدی طلبانه از کمترین درصد فراوانی برخوردار است. در دوسوی طیف مذکور معجزات کرامتی - کمالاتی و معجزات مبارزهای - تحدی طلبانه به ترتیب از بیشترین به

کمترین قرار دارند. دو پرسش جدید مطرح است: دلیل و ضرورت توجه به معجزه نگاری مستقل از سیره نگاری در عصر زندگی واعظ خرگوشی چیست که تجلی آن در کتاب وی آمده است؟ و علت برتری معجزات کرامتی یا توجه به معجزات کمالاتی در جه امور است؟ مطالعاتی از جنس پژوهش حاضر گامهای آغازینی محسوب میشوند که راه به سوی مطالعات اجتماعی و حتی مردم‌شناسی باز میکنند. این مسئله امری است که باید پیشنهاد تحقیقی جداگانه در مورد آن داده شود. پژوهش پیشنهادی فوق میتواند با بررسی مسائل متعدد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به علل و عوامل توجه به معجزات و تمرکز آنها بر گونهای خاص از معجزات را توضیح دهد.

کتاب‌نامه

- آذر نوش، آذرتاش (۱۳۹۱ش). فرهنگ معاصر، تهران، نشر نی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). *لسان العرب*، بیروت، دار الفکر للطباعة والنشر و التوزيع دار صادر.
- البيطار، محمد بهجه (۱۳۷۵ش). «دلائل النبوه»، *المجمع العه العربيه بدمشق*، شماره ۴.
- بهرامیان، مسعود، حسینی قمصری، سید علی (۱۳۹۲ش). «زمینه‌ها و علل شکل‌گیری کتب دلائل» *تاریخ‌نامه خوارزمی*، شماره ۱.
- تفتازانی، مسعود بن عمر، (۱۴۰۷، ۱۹۸۷م). *شرح العقاید النسفیة*، محقق احمد حجازی سقا، قاهره، مکتبه الکلیات الازهریه.
- جعفریان، رسول، (۱۳۸۳ش). *سیره رسول خدا (ص) (تاریخ سیاسی اسلام)*، قم، دلیل ما.
- خانجانی، قاسم، (۱۳۸۵ش). «نگاهی به کتاب‌های دلائل نگاری در سیره نبوی» *مجله تاریخ در آینه پژوهش*، شماره ۱۱.
- خرگوشی، ابوسعید واعظ (۱۳۶۱ش). شرف‌النبی، تحقیق محمد روشن، تهران، بابک.
- خرگوشی، عبدالملک محمد (۱۴۲۴). *مناحل الشفا و مناهل الصفا بتحقیق کتاب شرف المصطفی (ص)*، نبیل هاشم بن عبدالله غمری، مکه مکرمه، دارالبشائر الاسلامیه.
- رحیمی اصفهانی، غلامحسین (۱۳۶۲ش). *در سهایی از اصول عقاید*، قم، حکمت.
- روغنی، شهره (۱۳۸۲ش). *کتاب‌شناسی گزیده توصیفی تاریخ و تمدن اسلامی*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- سزگین، فواد (۱۹۶۷م، ۱۳۸۳ش)، «تاریخ التراث العربی» *آینه پژوهش*، شماره ۸۵.
- سمعانی، عبدالکریم بن محمد (۱۳۸۲، ۱۹۶۲م)، *الانساب*، حیدرآباد، دایره المعارف العثمانیه.
- شهرستانی، محمد بن عبدالکریم (۱۴۱۵هـ)، *الملل و النحل*، محمدرضا جلالی نائینی، تهران، مفاتیح‌الاسرار.

طاہری عراقی، احمد، (۱۳۷۷ش) « ابو سعید خرگوشی نیشابوری»، معارف آذر، شماره ۴۵.
علامہ حلّی، حسن بن یوسف (۱۴۲۴ه)، کشف المراد فی شرح الاعتقاد، قم، موسسه امام صادق (ع).
فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۱۱ه)، المحصل، قاہرہ، مکتبہ دار التراث.
فوزی، محمد ساعاتی، (۱۴۲۵ه). « الدراسات التاريخيه و الحضاريه دلائل نبويه الى الاحداث المستقبلية»
جامعه ام القری، شماره ۳۱.
مروج الاسلام، علی اکبر، (بی تا). کرامات الرضویه، مشهد، نشر مشهد.
هاشمی رفسنجانی، اکبر، (۱۳۸۳ش). فرهنگ قرآن، قم، بوستان کتاب.

